

Otázka rodovo vyváženého (alebo inkluzívneho) jazyka z perspektívy diachrónej lingvistiky a jazykovej zmeny

Gabriela Múcsková

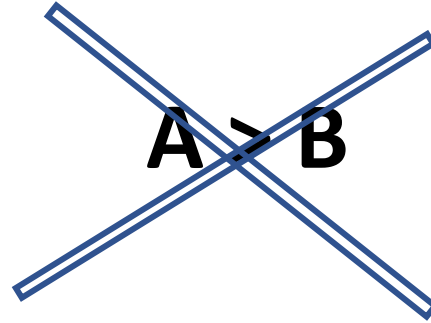
18. január 2024 ❀

Jazyková zmena

A > B

Jazyková zmena

VÝSLEDOK
jazykovej zmeny

Jazyková zmena - proces

$A > A/B > A/B > A/B > A/B > A/B > B$

procesuálnosť

trvanie v čase – aj v rozsahu niekoľkých generácií

- **inovácia** – motivácia (vnútrojazyková alebo mimojazyková) + jazykové predpoklady
 - **propagácia** – šírenie inovácie vo vnútri jazyka, geograficky a sociálne
 - **variantnosť** - možnosť vyjadriť to isté viacerými spôsobmi - stav variantnosti je premenlivý v čase
 - **selekcia** ovplyvňuje pomer využívania A / B
 - **tendencia**

Jazyková zmena – proces

$A > A/B > A/B > A/B > A/B > A/B > B$

lexikálnosť

aj hláskové a gramatické zmeny sa realizujú na lexikálnych jednotkách, a to postupne:

- nie naraz v celom súbore gramatických tvarov alebo slov s daným javom
 - + obe formy sa v komunikácii vyskytujú striedavo
- nie naraz vo všetkých štýloch a kontextoch
 - + obe formy sa môžu vyskytnúť v jednom štýle alebo v tom istom texte
- nie naraz v celom jazykovom spoločenstve
 - + jeden človek používa v komunikácii striedavo obe formy

variantnosť

Jazyková zmena – proces

$A > A/B > A/B > A/B > A/B > A/B > B$

komplexnosť

Ak sa deje jazyková zmena v jednej rovine – zapojené sú aj ostatné roviny jazyka:

- **lexikálna** inovácia – proces adaptácie podľa gramatických a slovotvorných vlastností jazyka
- **morfologická** inovácia – postupne zasahuje gramatické tvary lexikálnych jednotiek – ich prostredníctvom sa mení gramatický obraz jazyka – časovo dlhší proces – zmena zasahuje veľké množstvo individuálnych jednotiek
- **syntaktická** inovácia – ovplyvňuje prostredníctvom syntaktických konštrukcií gramatické vlastnosti lexikálnych jednotiek a morfologické vlastnosti jazyka
- **hlásková** inovácia – postupne zasahuje formálnu podobu lexikálnych jednotiek – môže mať dôsledok na ich gramatický tvar

Jazyková zmena – proces

$A > A/B > A/B > A/B > A/B > A/B > B$

príznakovosť

- jazykové inovácie sú spočiatku vnímané ako nápadné, príznakové
 - v procese šírenia jazykovej zmeny – postupne príznakovosť ustupuje
 - zmena na neutrálne jednotky – stávajú sa v jazyku produktívne
 - príznakovou sa stáva pôvodná ustupujúca jednotka

Jazyková zmena – proces

$A > A/B > A/B > A/B > A/B > A/B > B$

reflektovanie v jazykovom spoločenstve

- väčšina jazykových inovácií je spontánna a neuvedomovaná, resp. málo registrovaná v spoločnosti (mimo lingvistickú obec a profesionálnych používateľov jazyka)
- niektoré inovácie sú v jazykovom spoločenstve zachytené – reflektované
- ich ďalšie šírenie vyvoláva: jazykové **postoje** – ktoré ovplyvňujú proces selekcie
tendencie k jazykovej **regulácii** – vyššia miera uplatňovania
ideológie štandardizmu (jazyková politika)
jazykové **ideológie**

Rodovo vyvážený jazyk ako možná jazyková zmena

$A > A/B > A/B > A/B > A/B > A/B > B$

?

Rodovo vyvážený jazyk ako možná jazyková zmena

A > A/B > A/B > A/B > A/B > A/B > B

Procesuálnosť – predpoklady – existujúce a ustálené rodovo vyvážené prvky:

- bohatá slovotvorba – existencie ženských prechýlených podôb vo veľkom rozsahu
- gramatický systém je rodovo vyvážený – symetria výrazne prevažuje nad asymetriou (väčšina pomenovaní osôb ženského pohlavia má gramatický rod ženský a väčšina pomenovaní osôb mužského pohlavia má gramatický rod mužský; len relatívne malé množstvo výnimiek - génus, potvora, šikulka, ...)
- rodovo odlíšené vlastné mená (isté množstvo výnimiek v priezviskách)
- mužské a ženské tvary – okrem privatívnej opozície s funkčným generickým maskulínom (doktor – doktorka) aj ekvipolentná (otec – matka) opozícia
- rodová unifikácia tvarov v pluráli: substantíva, zámená, /-ové tvary sloves
- zaužívané používanie dvojíc v niektorých kontextoch – napr. oslovenia, administratíva, ...

Rodovo vyvážený jazyk ako možná jazyková zmena

$A > A/B > A/B > A/B > A/B > A/B > B$

Procesuálnosť – tendencie – nové rodovo vyvážené prvky:

- tvorba nových ženských prechýlených podôb na základe analógie
- prípadové odstraňovanie gramatických výnimiek (asymetrických jednotiek – hostka)
- v niektorých kontextoch a v časti spoločnosti – vnímanie generického maskulína ako príznakového (strata bezpríznakovosti) – posilnenie vnímania mužských a ženských tvarov ako ekvipolentnej opozície
- rodová unifikácia niektorých nových tvarov v pluráli: sami, oni, radi, ...
- zvyšovanie frekvencie používania rodových dvojíc v niektorých kontextoch
- tvorba kolektívnych tvarov – s vlastnosťou príznakovosti (zamestnanectvo, kolegovstvo, ... – príznakové – s možnosťou ústupu príznakovosti)

Rodovo vyvážený jazyk ako možná jazyková zmena

$A > A/B > A/B > A/B > A/B > A/B > B$

komplexnosť

- prípadný ďalší postup v procese jazykovej zmeny – predpokladá veľké množstvo individuálnych inovácií:
- **syntaktických** – prítomnosť prechýlených podôb, neosobných konštrukcií, uplatnenie kategórie zhody v syntaktických konštrukciách
- **lexikálnych** – vznik nových prechýlených podôb a kolektívnych pomenovaní
- **morfologických** – zmena charakteru kategórie rodu pri pomenovaniach osôb
 - z gramatického (s klasifikačnou funkciou) – na prirodzený > vplyv na kategóriu životnosti
 - výrazný ústup bezpríznakovosti maskulína vo funkcii generického rodu

Ide o veľké množstvo rôznorodých a vzájomne usúvzťažnených jednotiek, ktoré by zmena zasiahla – čo z historického pohľadu nie je nemožné – ale vyžaduje veľmi dlhé obdobie

Rodovo vyvážený jazyk ako možná jazyková zmena

$A > A/B > A/B > A/B > A/B > A/B > B$

reflektovanie v jazykovom spoločenstve

väčšina jazykových inovácií spojených s konceptom rodovo vyváženého jazyka je:

- **zámerná a uvedomovaná** – motivovaná najmä mimojazykovo
- **registrovaná** v spoločnosti
- vyvoláva **polarizované jazykové postoje** – ktoré ovplyvňujú vedomý proces selekcie
- vyvoláva **snahy** o presadenie alebo zabránenie uplatňovania jednotlivých inovácií - tendencie **regulácie** jazykového správania (formou odporúčania alebo reštrikciou)
- spojené s vytváraním **jazykových ideológií** (o správnosti al. nesprávnosti niektorej zo stratégií; generické maskulínium slúži na zneviditeľňovanie žien v spoločnosti; generické maskulínium je princíp, zákonitosť slovenčiny; rodovo inkluzívny jazyk deformuje slovenčinu;...)

Pripomienkové konanie k materiálu pred prerokovávaním v parlamente

Vo vlastnom materiáli XXX (návrh) žiadame v celom texte (...) uskutočniť legislatívno-technickú korekciu a lingvistické zjednotenie textu v smere používania tzv. generického maskulína.

Odôvodnenie: Vo vlastnom materiáli navrhujeme z dôvodu jasnosti a čitateľnosti využívať iba generické maskulínium a **nepoužívať aj právne a lingvisticky neukotvený tzv. rodovo vyvážený jazyk**. Poukazujeme pritom na nejednotnosť a rozpačitosť textu vlastného materiálu, čo vyznieva **rušivo**. V niektorých častiach textu vlastného materiálu sú opakovane použité slová: „žiakov a žiačok“, „učiteľov a učiteľiek“, „zamestnanci a zamestnankyne“, ..., pričom však v iných častiach už iba „učiteľov“, „zamestnanci“, „účastníci“, „návštevníci“, „diváci“, v zmysle použitia generického maskulína.

Generické maskulínium je všeobecne akceptované a jasné **lingvistické pravidlo spisovnej slovenčiny**, ktorého použitie nie je potrebné odôvodňovať a ospravedlňovať. Podľa § 2 ods. 3 zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku v platnom znení **akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitosťami je neprípustný**.

Otvorený list ohľadom ocenenia „Vedec roka“

Keďže veda je nositeľkou **pokroku**, žiadame, aby vedecké inštitúcie na Slovensku išli príkladom a napomáhali pri **odstraňovaní rodových nerovností, ktoré sa premietajú aj do jazyka**. (...)

Navrhujeme preto, aby namiesto súčasného názvu „Vedec roka“, ktorý má podobu tzv. generického maskulína, sa používal inkluzívnejší a aj **fakticky správnejší výraz** „Vedecká osobnosť roka“.

Zdôvodnenie: Nerovné postavenie žien a mužov vo sfére vedy a výskumu sa spája aj s častým zneviditeľnením žien prostredníctvom jazyka, čo sa prejavuje napríklad nadmerným alebo výlučným používaním tzv. generického maskulína.

Spoločenskovedný výskum dlhodobo upozorňuje na to, že používanie konkrétnych slov (...) má dôsledky v reálnom svete. Výskumy napríklad ukazujú, že pri inzerátoch používajúcich mužské gramatické tvary slov alebo charakteristiky tradične späté vyslovene s mužmi, sa ženy necítia byť oslovené a v menšej miere sa uchádzajú o takto formulované pracovné pozície (pozri napr. Gaucher, Friesen & Kay 2011). Je vysoko **pravdepodobné, že aj ľudia navrhujúci možných laureátov a laureátky ocenenia si s väčšou pravdepodobnosťou vybaví mená mužských kolegov, ak majú nominovať niekoho na ocenenie „Vedec roka“**.

Naše podvedomé skreslenia a biasy sú silnejšie, než si mnohí sme ochotní priznať, majú však reálne dopady na každodenný život a na svet okolo nás

Pripomienky FiF UK k návrhu Štatútu Univerzity Komenského v Bratislave

Preambula, poznámka pod čiarou č. 1

Súčasnité znenie: „V záujme uplatňovania rodovo citlivého jazyka sa všade tam, kde sa v texte tohto štatútu používa označenie v mužskom rode, sa má primerane na mysli aj označenie v iných rodoch“

- **Komentár:** Poznámka je zrejmé mienená ako „disclaimer“. Je problematická prinajmenšom z troch dôvodov: a) je nejasná – nie je jasné, čo sa chápe pod „primeraným“ označením v iných rodoch; b) je vnútorne protirečivá – používanie len generického maskulína je opakom rodovo vyváženého jazyka; c) nie je to vhodný spôsob, ako presadzovať rodovo vyvážený jazyk (aj) v (právnych) textoch, keďže nedokáže naplniť základný cieľ a funkciu rodovo vyváženého jazyka, a to zviditeľnenie žien v relevantných dokumentoch a obmedzenie dominancie pomenovaní, resp. tvarov v mužskom gramatickom rode (pozri Cviková et al: Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka; dostupné tu).
- **Návrh:** Preto navrhujeme, aby v štatúte UK bol uplatnený rodovo vyvážený jazyk, t. j. aby používanie generického maskulína bolo obmedzené. Konkrétnejšie, aby v preambule a v jednotlivých oddieloch pri prvom výskyte výrazu sa buď uvádzali obidva gramatické rody (zamestnanci a zamestnankyne, učitelia a učiteľky, študenti a študentky), alebo rodovo neutrálny výraz (zamestnanectvo, študentstvo). V ďalšom texte danej časti alebo daného oddielu môže byť zachovaný len mužský gramatický rod.
- **Zdôvodnenie:** Používanie rodovo vyváženého jazyka je dôležitým nástrojom zviditeľnenie žien a tým aj presadzovania rodovej rovnosti, k čomu sa UK zaviazala aj v Pláne rodovej rovnosti na UK, ktorý okrem iného obsahuje aj opatrenie týkajúce sa rodovo vyváženého jazyka v rámci oficiálnych komunikačných kanálov univerzity). Používanie výlučne mužských gramatických tvarov, ako je to v návrhu Štatútu UK, ženy pôsobiace na našej univerzite nezviditeľňuje a je tak v rozpore s Plánom rodovej rovnosti, ktorý UK prijala a zaviazala sa ho naplňať.

Otázky v jazykovej poradni

Dobrý deň,

obraciam sa na Vás s problémom, ktorý mi už dlhšie vrta hlavou. Som človek 'od' kultúry a ostatné roky si všímam snahy o rodovú korektnosť v komunikácii. Na škole používame na miesto 'študenti a študentky' výraz 'študentstvo', potom aj 'poslucháčstvo' atp. Uvedomil som si, že sa dostávam do fázy, kde pri písaní textov si začínam tvoriť aj svoje vlastné tvary napr. 'hráčstvo', no **nie som si istý či to je správne**. Napr. pod posledne uvedeným, som našiel vo vašom slovníku iný význam. Vedeli by ste ma v tejto téme naviesť na správne riešenia?

Chcela by som sa spýtať, **aké poradie slov mám dodržiavať, ak sa vo vete objavuje mužská aj ženská forma slova**? Viem, že pri oslovení majú ísť ženy vždy prvé (Vážené dámy, vážený pán), ale týka sa to aj bežných textov? Väčšinou sa v textoch vyskytuje mužské ako prvé alebo sa vyskytujú obe varianty striedavo. Mám **vždy striktne dávať ženy na prvé miesto alebo je to jedno**?

A tiež by som sa chcela spýtať, či treba napr. zámeno *ktorý* v tomto prípade dávať v oboch formách? Mohlo by ostať iba *ktorí* ako zastupujúce generické maskulínium? (V rámci zachovania čitateľnosti vety):

súčasné slovenské autorky a súčasní slovenskí autori, ktoré a ktorí

Vopred ďakujem za odpoveď,

Otázky v jazykovej poradni

Kontaktujeme Vás z XXX v nasledovnej záležitosti:

Potrebovali by sme **stanovisko jazykovedného odborníka**, či oslovenie *Vážený „riaditelia, predsedovia, kolegovia“* zahŕňa mužskú aj ženskú časť oslovených, resp. je vhodnejšie v oslovení použiť aj ženský tvar. Vopred Vám ďakujeme za odpoveď ...

Dobrý deň,

prosím o radu. V našej škole máme pani riaditeľku a pani zástupkyne. Chceme dať urobiť na dvere nové menovky a nevieme, aké je správne oslovenie. Často sa stretávame s oslovením "riaditeľ školy", aj keď je ním žena a takisto s oslovením "zástupca riaditeľa", aj keď je ním žena. **Ako je to správne?** Malo by byť oslovenie "riaditeľka školy" a "zástupkyňa riaditeľky školy" alebo všetko v mužskom rode?

PODNETY: Rodovo "korektný citlivý" jazyk. Rodová ideológia. **Rozpor s Ústavou** a Čl. 1 odsek 1 časť ideológia. Kedy k nemu konečne **zaujme stanovisko JÚĽS**?! Veď to je "na hlavu"! **Viete zasiahnuť do deštrukcie, úpadku** a zmeny charakteru verejnej slovenčiny? Nezaznamenal som žiadnu vašu reakciu.

Rodovo vyvážený jazyk ako jazyková zmena – možné scenáre

$A > A/B > A/B > A/B > A/B > A/B > B?$

Ak by naozaj išlo o jazykovú zmenu – ako môže vyzeráť stav B?

- ? rodovo vyvážený jazyk – množstvo nových prechýlených alebo neutrálnych foriem + zánik deklinácie adjektíválií
- ? zánik generického maskulína
- ? zánik kategórie rodu – bezrodový jazyk
- ? nová kategória životnosti – generické neutrum
- ? vývin k analytickému alebo aglutinačnému jazyku
- ? niečo úplne iné ...

Jediná istota – my to už neuvidíme...

Rodovo vyvážený jazyk – úloha lingvistiky ?

- otázky v jazykovej poradni
- písomné žiadosti o vyjadrenie od štátnej správy a verejných inštitúcií
- otázky zo strany médií

„autonómnosť“ vedy

Rozhodnúť,
ktorá forma je správna
a podľa toho usmerniť
jazykovú prax.

Skúmať jazyk a jeho
dynamiku, nezasahovať
do jazyka ani do
mimojazykového
diania, neovplyvňovať
verejný diskurz

veda otvorená riešiť problémy
spoločnosti

Sprostredkovať poznanie a pôsobiť ako
upokojujúci faktor

Vysvetľovať variantnosť jazyka a jazykovú
zmenu ako prirodzenú súčasť jazyka, nie
ohrozenie či deformovanie jazyka

- cielené vyžadovanie jedného variantu
nevedie k urýchleniu ani k zvráteniu
nejakej zmeny

Odporúčať, aby si diskusie, ktoré sa o
tejto téme vedú, zachovali korektný jazyk
a objektívnu argumentáciu, rešpekt k
inému názoru

Ďakujem za pozornosť

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.